

Bijbelexegeet Eep Talstra:

MARTIJN DE GROOT

‘Begin nou eens niet met een mening maar gewoon met de data’

Professor Eep Talstra voerde aan de Vrije Universiteit de studie van het Oude Testament met computerhulp tot grote hoogte. Hij ziet de teksten als data, en de analyse daarvan als het schiften tussen taalkundige en literaire verklaringen.

Stel voor: je fietst of wandelt langs de Waddenzeedijk, aan de zuidkant van het eiland Terschelling, over een verhard pad dat je moet delen met schapen en met andere toeristen. Je nadert een hek dat zich uitstrekt van de kruin tot de voet van de dijk, met een opening voor fietsers en wandelaars. Dan lees je de woorden die daarop zijn geschilderd: *Schapen op de dijk, honden aan de lijn.*

Veel mensen zouden het hek

‘Veel projecten stortten in omdat onze alfa’s de overstap van ponskaarten naar diskette en van mainframe naar pc niet konden maken’

gedachteloos zijn gepasseerd of hun hond hebben aangeliend, al of niet met aandrang tot een glimlach. Zo niet oudtestamenticus Eep Talstra. Hij proeft de literaire kwaliteit van het opschrift, betreurt het dat hij geen camera bij zich heeft, neemt de tekst dan maar in gedachten mee terug naar het vasteland en legt hem daarna regelmatig aan zijn studenten voor: ‘Hoe komt het nou dat wij snappen dat de ene zin een voorwaarde is voor de andere? En wat zou er met die relatie gebeuren als er achter had gestaan: *vogels in de lucht?*’

Het is het soort vragen dat Talstra dagelijks stelt, maar dan met het Oude Testament als onderwerp. Eep Talstra studeerde in de jaren zestig en zeventig aan de Vrije Universiteit: theologie en semitische talen. De eerste studie rondde hij af, in de laatste bracht hij het tot wat toen heette zijn kandidaats. Beide richtingen bleven zijn werk beheersen, samen met een grote belangstelling voor computers. Eenmaal afgestudeerd kreeg hij een halve aanstelling om de mogelijk-

Prof. dr E. Talstra (1946) is mede-maker van de op CD-ROM verschenen Stuttgart Electronic Study Bible (SESB), waarvan onlangs de tweede persing verscheen. Hij promoveerde in 1987 op een proefschrift over Het Gebed van Salomo en kreeg daarvoor de tienjaarlijkse Mallinckrodtprijs van de Universiteit van Groningen. In 1991 werd hij bijzonder hoogleraar aan de VU; in 2002 gewoon hoogleraar Oude Testament.

heden van de computer binnen de theologische faculteit te verkennen (‘We werkten alleen met ponskaarten in die tijd. Later zijn veel projecten ingestort omdat de alfa’s in de theologie niet over de kennis beschikten om de overstap van ponskaarten naar tapes en van mainframe naar pc te maken’). Die aanstelling veranderde in de loop van de tijd van aard en omvang en groeide tenslotte uit tot een gewoon hoogleraarschap Oude Testament.

Tegenwoordig huist Talstra met twee collega’s op een kamer op de veertiende verdieping van zo’n grijze VU-betonkolos in Amsterdam Buitenveldert, die nog helemaal de kale, ‘eerlijke’ bouwstijl ademt van de tijd waarin hij afstudeerde. Wie hem opzoekt voor een gesprek hoeft niet lang op de eerste Bijbeltekst te wachten. Het begint met Exodus 15:1 en dan heeft de interviewer nog maar net plaatsgenomen op de tot de draad versleten bureaustoel van een afwezige kamergenoot. Talstra: ‘Het klasieke voorbeeld van discussie over de uitleg is dat van het loflied van Mozes en Miriam, nadat de Israëlieten de Schelfzee hebben overgestoken. In de vroege rabbijnse commentaren was er al discussie over de beginwoorden: ‘Toen zong Mozes’, omdat je die net zo goed kunt lezen als: ‘Dan zal Mozes zingen’. Bevatten die woorden een verwijzing naar de opstanding of niet?’

Het is maar één voorbeeld. De geschiedenis van de Bijbel is er één van discussie, interpretatie, en van edities en vertalingen die tegelijk de

‘Onze aanpak beperkt de ruimte voor heel veel interpretaties’

oorspronkelijke tekst en de gedachten daarover van de vertalers en verspreiders lijken te weerspiegelen.

Talstra: ‘Lange tijd, vooral toen de computer voor het eerst een rol kreeg in de Bijbelstudie, was het streven van exegeten alleen maar om terug te komen tot ‘het echte’: wat heeft er nu oorspronkelijk gestaan? Alles wat er in de loop der tijd was bijgekomen wilde men er weer af schillen. Eigenlijk kon dat niet want we beschikken niet over voldoende eenduidige en betrouwbare bronnen om het te kunnen weten. Dat gaf weer ruimte aan een andere stroming in de tijdgeest van de jaren tachtig en negentig: alle

DIEDERIK VAN DER LAAN

toevoegingen hebben hun eigen zin en betekenis, alles vertegenwoordigt een belang van een latere bewerker en het heeft dus geen zin om naar de oorspronkelijke tekst te zoeken. Elke letter staat op z’n plaats waar hij nu staat.

Naar Talstra’s zin ontkent die laatste denkrichting weer teveel de eigen, inherente betekenis van de tekst: ‘In feite zegt die stroming: iedere interpretatie is goed’. Het heeft dus in zijn ogen wel degelijk zin om te zoeken naar de bedoelde betekenis, en dat is waar de bijzondere benadering van de Amsterdamse hoogleraar in beeld komt. Hij haalt de computer erbij en wel op een schaal die zijn vakbroeders soms doet fronsen. ‘Ik wil van die subjectiviteit af. Ik praat in de theologie, tot verbijstering van veel collega’s, over data – niet over gedachten of dromen. Tegen studenten zeg ik: begin nou eens niet met een mening maar gewoon met de feiten. Dat zijn dus de data’.

‘De teksten in de Bijbel hebben de gelaagdheid van verschillende bewerkingen door de tijd heen. Met een goede, ambachtelijke methode kan je de jacht op het oorspronkelijke

niet winnen, maar je kan wel die gelaagdheid ontdekken en benoemen. Computerbewerking is daarbij heel nuttig’. Opnieuw een voorbeeld. Jeremia is een gevangene in de door Babyloniërs belegerde stad Jeruzalem, want zijn profetieën zijn de heersers niet welkom. Koning Sedekia laat hem een boodschap sturen en vraagt: waarom profeteert jij: ‘jij wordt gevangen genomen en weggevoerd, en jullie zullen de strijd verliezen?’ Talstra:

‘Als je iets taalkundig kunt verklaren dan is daar niets diepzinnigs aan’.

‘Opeens gaat daar in de Hebreeuwse tekst de adressering over van *jij* naar *jullie*. En nu is de vraag: waarom die overgang? Is het een normale variant in de Hebreeuwse taal van die tijd of is het een literaire variant, dat wil zeggen met een door de schrijvers bedoelde bijzondere betekenis?’

Het onderscheid tussen taalkundige en literaire analyse komt regelmatig terug als Talstra de bedoeling van zijn computermatige benadering beschrijft. Die houdt te grondige, gelaagde ontleding van de Hebreeuwse

tekst in, ‘van de kleinste eenheden, de voor- en achtervoegsels, via woorden, woordgroepen en zinnen naar de tekstopbouw en het volgen van personen door de tekst heen’. Daarop volgt een structuuranalyse, die onderzoekt of een bepaalde constructie, in dit geval de overgang van enkelvoud naar meervoud, vaker voorkomt. Talstra: ‘Is dat het geval, dan hebben we waarschijnlijk te maken met een variant die uit de regelmaat, dus taalkundig verklaard kan worden. Daar is niets diepzinnigs aan. Is het niet zo, dan hebben we te maken met het bijzondere, waarvoor we dan naar een bedoelde verklaring kunnen gaan zoeken’. In het geval van Jeremia zou die eruit kunnen bestaan dat de tekst dateert van na de val van Jeruzalem, en dat de schrijver zich met de meervoudsvorm in feite richt tot de overgebleven bewoners van de stad of tot nog latere generaties.

De uitdaging van zijn type analyse is volgens Talstra: ‘Kan ik een databank formuleren waarbij ik een maximum aan taalkundige categorieën kan opslaan? Die machine moet zo ver komen dat hij rapporteert: er zit een merkwaardige tweede persoon meervoud in deze tekst die verder geen naam heeft’.

In de Bijbelexegese bestaat per traditie de neiging tot ‘maximaliseren van de betekenis’, zegt de Amsterdamse geleerde. Maar is zijn computermethode niet juist het omgekeerde? Wordt de Bijbel daardoor niet teruggerekend tot een verzameling formules zonder betekenis? Daarvoor is Talstra in het geheel niet bang: ‘Onze aanpak beperkt de ruimte voor heel veel interpretaties. Dus ik kan bijvoorbeeld van de vijf fantasievolle mogelijkheden bij een bepaalde passage er drie terzijde leggen. Maar er blijft genoeg ruimte over voor literaire analyse’.

Die ruimte kan sinds enkele jaren beter worden gedefinieerd met behulp van de Stuttgart Electronic Study Bible (SESB), waarvan enkele weken geleden een nieuwe versie verscheen. Voor dit product van samenwerking tussen onderzoekers van Duitse, Nederlandse en Amerikaanse universiteiten werd een beroep gedaan op de door Talstra en zijn collega’s ontwikkelde Hebreeuwse databank van het Oude Testament. Daaromheen zijn verschillende oude en nieuwe vertalingen van het Oude Testament opgenomen, woordenboeken ‘en van alles’, aldus Talstra. De bibliotheekfunctie van de computer, die lange tijd de enige was waar theologen raad mee wisten, gecombineerd met de analytische functie die immers veel meer te bieden heeft: ‘Een mooi pakket voor Bijbelbestudeerders’.

Is Talstra er zelf ook mee aan het werk? De professor glimlacht veelbetekend: ‘Ik ben niet zo zeer een gebruiker maar meer een ontwikkelaar...’